

Bata Imre: Veres Péter

Azt hihetné az ember, hogy Veres Péter arcát igencsak könnyű megrajzolni vallomásai alapján. Hiszen aligha akad még egy író az egész magyar irodalomban, aki sorsa fordulásait olyan szigorú kritikával, föltáró szenvedéllyel, s mondhatni, szinte biográfusi szakszerűséggel beszélte el s értelmezte, mint éppen ő. Csakhogy Bata Imre tudatosan kerülte ezt az önként kínálkozó segítséget. Mihelyst olyan részlethez ér, amit Veres Péter valahol megírt, azonnal határozott „de ezt már elmondotta ő magá”-val, „de ez és a többi már meg van írva”-val tér ki az életút ismertetése elől. Így aztán ez a könyv nem Veres Péter életéről szól; illetve csupán külső keretként használja az élet eseményeit. Valójában sokkal nehezebb, de sokkal Veres Péterhez illőbb kérdéssel birkózik. Azt firtatja, hogy „mit ér az ember, ha Veres Péter”.

Mint minden valamirevaló axiológiai elemzés, Bata monográfiája is alapos hermeneutikai föltárára alapul. Persze Veres Péter életműve gondolatai eredetiségével s gazdagságával valósággal csábít a szövegmagyarázatra, ámde a Veres Péter-i szövegek annyira szervesen s kitéphetetlenül kapcsolódnak a konkrét, napi magyar valósághoz, hogy megértésükhöz nélkülözhetetlen a tényleges társadalmi, gazdasági és kulturális struktúrák és struktúraváltozások ismerete. Itt, a szociokulturális elemzés szintjén tehát Bata Imre értelmezése szükségképpen és teljes természetességgel visszacsatolódik az életrajzra; a könyvből oldalról oldalra teljesebben kibontakozó Veres Péter-arc korunk magyarságának s végül korunk emberének égető létkérdéseit tükrözi: Mit ér az ember, ha magyar, mit ér az ember, micsoda az ember? „Micsoda az ember, nemcsak mint munkára kényszerülő »termelő állat« (ennyi a méhektől és termesektől is kitelik), hanem mint közösségekbe tömörülő szocio-biológiai tenyészet s hozzá mint »homo sapiens« is?”

Veres Péter-életrajz érvényes csak úgy lehet, ha eljut eddig a fennmaradó főkérdésig. Az, hogy Bata Imre ezt fölismerte, s bátran választotta a nehezebb kerülőutat, önmagában bizonyítja kompetenciáját.

Csakhogy ez a globális kompetencia Veres Péter-monográfia megírásának — a Veres Péter-i gondolkozás megismerésének — csupán szükséges, de nem elegendő feltétele. A megismeréshez föl kell váltani a kompetenciát az elemzés ezernyi részletre figyelő gyakorlatára. S ez a feladatban az igazán nehéz, ez az intellektuális veszély forrása. Az értelmezés ugyanis fogalmakat dob a szövegek közé és fölé, s ilyenkor — amint Bretter György fölfedezte és kristálytisztán megfogalmazta Molnár Gusztáv könyvéről írott esszéjében — óhatatlanul fenyeget a szavak csapdája: „A fogalom jobbra feloldódik a szavak között, s többé nincs egzakt tartalma, hanem pusztá életézés, egy attitűd kifejezésévé válik, s noha az életézés-magatartásforma rendkívül fontos, a fogalmon mint pontos kapcsolatok kifejezésén ez mit sem segít.” S mi marad ilyenkor? Csupán két lehetőség: „az életézések dalnokaként érdekes dolgokat mondani azoknak, akik életézéseiket nem tudják a szavak rendszerévé szervezni (egyszerűen azért, mert nem a szavak emberei, mert nem profik, tehát indulataik csak gesztusokban nyilvánulhatnak meg, s nem találják a mondatokba szublimált nyelvi cselekvés eszközeit), vagy új fogalmakat keresni, és ismét újat, mindaddig, amíg a fogalom alkalmassá válik arra, hogy a többi szavakkal kölcsönviszonyba lépjen, amíg lehetővé nem válik a fogalmakat az egymáshoz való kölcsönviszonyban meghatározni.”

A monográfus, ha célja értelmezés, természetesen csak a második lehetőséget választhatja; így tesz Bata is. De Veres Péter mind a kettővel élt, s Bata jó szemmel veszi észre, hogy gondolkozásában, illetve gondolatai kifejezésében a két lehetőség aránya az idők során jellegzetesen eltolódik: az életézés megjelenítését mindinkább fölváltja a fogalmi viszonyítás. Éppen ez a tendencia a fő szál, melyen Bata halad, mikor Veres Péter gondolkozói fejlődését elemzi, értelmezi és értékeli.

Talán ezért is kezdi a tárgyalást egy rövid bevezető fejezet („A szülőhely szerelme”, mert a „Bevezetés”, mint általában, itt is inkább csak mentegetőzés és tisztelgés) után mindjárt in medias res: *Az Alföld parasztságával*. A harmincas évek nagy írói szociográfiai hullámának keretében mutatja be, milyen erősen különbözött ez a könyv a közös indíttatás, kimutatható hatások és párhuzamok ellenére írói társai műveitől. A könyv a „sorstudomány” jegyében formálódik meg, úgy ahogyan Németh László érti a szót a „hungarológia” tartalmaként, s. ez szociológiai alapnak nem a legbiztosabb. S hozzá „a lírai hév, a kifejezett bensőség nem engedi epikussá higgadni az előadást, amiért azután nem bontakozik ki a gondolatiság, a munka alapján véve szociológiai gondolatmenete”. „Lírai sóvárgásának teremt alakot, amikor megalkotja az alföldi rideg paraszt mítosztát, antikapitalizmusának pregnáns kifejezését.” Mítosztát? Kapná föl a fejét az ember, hisz tudjuk, mennyit tiltakozott Veres Péter, mikor „parasztmítoszt” akartak a fejére olvasni: „Túl sokat kapáltam és kaszáltam én ahhoz a mitizáláshoz, és azt hiszem, hogy bármely életformát csak a kívül állók mitizálhatnak. A paraszt az csak paraszt, egyszerű ember, és mind szeretne könnyebben és jobban élni.” Ezt persze tudja jól Bata is; a *Rossz asszony* vitájáról írva — ahonnet az idézet származik — meg is említi. Ha tehát mégis használja, s ilyen határozottan, a „mítosz” fogalmát, annak jó oka kell legyen, mint látni fogjuk lejjebb. Egyelőre elégedjünk meg annyival, hogy Bata Gulyás Pál versét idézve érzékelteti, mit jelentett Veres Péter „betoppanása” Debrecenben a népi ihletésű fiatal magyar irodalomba; a vers széttéphetetlen egységével demonstrálva, mennyire egyazon ügy két oldala volt az adott helyzetben „a mítoszi magas” és „a tisztántúli nehéz valóság, a reménytelen paraszti sors”. Mert „*Az Alföld parasztságának* szociológiai gondolatmenete következetes a helyzet megítélésében: »Így halad az Alföld népe minden állami erőlködés ellenére a pusztulás útján lefelé. Ha ezt, hogy jövő pozitív, haladó értelemben vesszük, úgy az alföldi parasztságnak nincs jövője...«” *Az Alföld parasztsága* előtt egyetlen alternatíva áll: „fölszabadulás vagy pusztulás”. Ezt már akkor páratlanul tisztán látta Veres Péter. „De ennek a munkának más rétegei is vannak. Nem elégszik meg Veres Péter a jelen megmutatásával, azt is belezsúfolja az ábrázolásba, a folyamatot, ami idáig, a jelen kilátástalanságáig vezetett. Egy korábbi állapot nyomait deríti föl a jelenben, a múltat nyomonzza. S ez a törekvés nyilvánvalóan utal a lírai fogantatásra. Volt egy világ! Ahogy a krizeológia világképe is egy aranykorra utal, Veres Péter is a kapitalizmus előtti parasztvilágot idézi meg, amely egyébként nagyjában egybeesik gyermekkori világának emlékezetével. Amivé lett, ebből a múltból lett a paraszt.” De mi ez a múlt? Nem a parasztság története, csupán „annyi idő, amit a szóbeliség meg rögzíthet. Igazi paraszti múlttudat, ami *Az Alföld parasztságának* lapjain kínálkozik”. Veres Péternek azonban éppen ez kell, mert ő, akárcsak az első világháború után Európa-szerte kibontakozó válságirodalom, voltaképpen „a természeti embert keresi azon érintetlenségében, amint az osztálytalanság idején, a történelem kezdetén, a történelem előtti időben élt”. Ne akadjunk fönn Veres Péter sommás besorolásán a „krizeológiába”; később majd — akárcsak Veres Péter — pontosabban fog fogalmazni Bata; elégedjünk meg most annyival, hogy a nagy világválságban pusztulás szélére jutott alföldi parasztság sorsának kifejezője és értelmezőjeként Veres Péter a harmincas évek első felében létalapjaiban megrendült életérzését egy — legalábbis költői analógiaként — jól definiálható magatartásforma, a „rideg parasztság” fogalmában konkretizálta. Mint minden analógiás fogalomalkotás, a „rideg paraszt” is a „különbözés”, a „más-ság” jellegteremtő erejével — ez volt a klasszikus mítoszok egyik funkciója is — általánosításra inspirál. Bata jó szemmel veszi észre és — a későbbi Veres Péterrel lényegében összhangban — élesen bírálja a magyarságtudattá általánosított „különbözés” buktatóit, bukkanjanak föl bárhol, *Az Alföld parasztságától* a szárszói beszédig, Veres Péter műveiben. Legrészletesebben — és legélesebben — a *Szocializmus, nacionalizmus* című, 1938 őszén írt tanulmány kritikai elemzésében mutatja meg, hogyan vezeti Veres Pétert a megkülönböztetés kizáró természetű jellegkeresése „kulturkritikai” csapdába, s hogyan jutott így egy csupán kulturális összefüggésként értelmezett s ilyenként állandónak tételezett leszűkített

nemzetfogalomhoz. „A paraszti társadalom ábrázolásától eljutott a paraszti kultúra értelmezéséhez és értékeléséhez. A parasztság legértékesebb része eszerint az, amelyik a legtöbbet őrzött meg az ősi törzsi, természeti állapotból. Két szférát kever össze. A társadalmat és a kulturálisat nem dialektikájában látja, de folyton felcseréli, s addig forgatja, míg már csak a kulturális látszik, de mindennek. Ami nem változik, az a fontos, mert a stagnáló idő ebben a szemléletben állandóság, örök idő.” A kultúrkritikába tévedés okára is rámutat Bata, egyrészt a német terjeszkedéstől való félelemben, másrészt hőse „autodidakta eklekticizmusában”.

Persze, tudja Bata nagyon jól, hogy ha valaki, hát Veres Péter aztán nem a szegényparasztság változatlanlansága mellett tette le a garast, még „kulturális” tekintetben sem. Éppen azért kell a különbözőzés fogalmára felépített jellegelmélet, hogy ezen keresztül „kultúrkritikaivá” redukálhassa, illetve „szabódezsóíthassa” Veres Péter népkritériumát, ha úgy tetszik „rideg parasztmítoszt”. S így már kényelmesen elkülönítheti a „mítosz” elméleti-ideológiai lecsapódásait élményalapjától, s míg bírálja az előbbieket, elismerheti és értékelheti az utóbbait. Veres Péter „magyarságtudata” így „lírai élményként” maradhat eszmény és — ebben látja igen találon Bata a *Mit ér az ember, ha magyar* relevanciáját — „norma egy lehető és eljövendő szocialista társadalom magyarságézméjéhez. Veres Péter magyarsága, ha a jövőnek szánt norma, és nem a kizárás eszköze, lírai önkifejezésnek is értékes, álomnak, vágyoknak is erős. Ha érzem, ha élmény! Csak aktualizált gondolatsorformán gyenge”.

De hátha csak a kritikus aktualizálja Veres Péter magyarságát gondolatsorformára? És hátha Veres Péter valójában nem „kizárás”-ként értette a „különbözés”-t? Hátha az ő „különbözés”-e inkább teremtő elkülönülés, a változás, tehát a jövő, lehetőségét megteremtő magatartás, afféle derrida-i „différence” (így, a-val írja Jacques Derrida, a közönséges „difference”-től megkülönböztetésképpen), melyben a nagy francia filozófus a tolerancia és a szabadság, a teljes egyéni s közösségi autonómia legfőbb társadalmi ingerét ismerte fel, hiszen tolerancia és szabadság szükségképpen a „másik”-ra, a „más”-ságra, a „másik ember” tiszteletére épül. Az egyéni és a kollektív autonómia föl- és elismerése pedig minden haladás alapföltétele. És hátha a tiszta fölismerés, hogy: „... az emberiség felszabadítása nem elvont eszme, hanem az egyes nemzeti közösségekben realizálódhatik, s mint látjuk, részlegesen is lehetséges. Tehát a munkásosztály nem nézheti közömbösen a saját nemzeti közössége sorsát”, nem Veres Péter „autodidakta eklekticizmusának” (hisz végtére minden valamirevaló író és filozófus autodidakta és válogató; Kant se az egyetemen szopta a magánvalót s jól megnézte, kiktől tanuljon) tudható be, hátha inkább szervesen következik magyarságkritériumából? De bármiként is értelmezzük, Veres Péter — és ezt Bata már az elemzés mélységével s terjedelmével is hangsúlyozza — korunk égető, máig megoldatlan kérdésével birkózik itt. Érthető, ha lassan, a történelem nyomása alatt érlelődve növekedett fogalmi tisztánlátása. „Haladás és nemzet, mozgalom és irodalom, tapasztalat és műveltség antinómiái közepette, mostoha élet-körülmények közt fogant vaskori alkotás” hát *Az Alföld parasztsága* és a harmincas évek sorskérdéseket firtató tanulmányai mind. „De ne feledjük a vaskor másik értelmét!” figyelmeztet Bata. A könyv „ugyanis páratlanul eredeti elképzelések csíráit hordja. A rideg parasztkonstrukció is csíra. Csírája a később többször körvonalazott, végleg ugyan ki nem munkált társadaloméleti felfogásnak. A parasztság történelmi sorsát firtató fejezet pedig új történelmi módszer igényére utal. Írásos dokumentáció szűkében is feltárható a parasztság története, ami viszont sokrétűbb és mélyebben tagolt története a múltnak — a feudalizmusnak —, mint amit a hagyományos történetírás adni képes”.

Az alapos kritikai előkészítés után aztán már könnyen s kevés szóval el fogja tudni beszélni Bata, hogyan bontakozott ki ezekből a csírákból a hatvanas években Veres Péter dinamikus társadalomelmélete, osztálya reprezentánsaként hogyan képviselt országgra-emberiségre szóló gondokat, hogyan alakította ki korunk nagy törekvéseivel együtt lépő történetfilozófiáját. Mert látja jól, hogy Veres Péter immáron nemcsak struktúrában, időben is gondolkozik! S egyetlen mondattal megérteti, hogyan függ össze a mai magyar valósággal az idő szerepének fölismerése, illetve

megnövekedése Veres Péter gondolkozásában: „Olyan világból indult, amiben evidens a mozdulatlanság, mert minden egy állapotban volt. Olyan világban él a hatvanas években, amiben a mobilitás evidens.” A kétféle evidencia között cselekvés és epika — mutatis mutandis Németh vagy Illyés életében ugyanúgy megelmlhető — váltógazdasága teremtl belső, fejlődéslogikai kapcsolatot. Bata mesterien vázollja, miként tágitotta, illetve gazdagította a politikusi — és politikai! — tapasztalás Veres Péter elbeszélői világát, s hogyan katalizálta azután írói fejlődése a történelem „lélekigazságainak” felfedezésével és a tenyészet törvényeinek demonstrálásával gondolkozása nagy fordulatát. Azaz nem is egészen jól mondom, mert valami mérhetetlenül finomabban s finomabban interpretál Bata: az osztályosai — a rideg paraszt-ság — érzelmeivel és magatartásával azonosult lángelme küzdelmét a cselekvési és kifejezési tér pontos definiálásáért és szabadságáért. Regényíróként és novellistaként növekszik elevenünkbe vágó igazságokat kimondó és fölszínrehozó gubernamentális gondolkozóvá. Amilyenek a *Szülőházám*, *Hortobágy mellyékéből* s a mai közösségi lét égető gondjait firtató késői tanulmányaiból ismerjük. „Éppen ő, az autodidakta, aki a »prehistóriából« jön, aki mint osztályosai, érzékeny volt a társadalomra, de nem volt történelmi tudata, most abban is osztályosai pompás reprezentánna, hogy megértette a történelmet, amit kevésről lehet elmondani. Osztályosai megértették a nagy történelmi kihívást, ő pedig történefilozófiai szintre emelkedett a társadalomról való gondolkozásban.”

Ez a történelmi logika determinálta az ötvenes években megújult elbeszélőművészetét. „A tényigazságok viszonyaiból olvassa ki a lélekigazságokat, vagyis a viszonyok diktálják a mű formai szellemét, s így képes az epika arra a rangra emelkedni, ami az igazi történelmírás, s ez Veres Péter szemében a legtöbb, ilyen történelmírásnak minősül az igazi realista epika is, mint életelevenség, mint lélekigazságok gyűjteménye. A történelmet elveszti konkrét egyszerűségét, amit nem lehet ismétlni, már ismétlhető, akár a mítosz. Mert ahogy a tézisnovellából parabolát fejlesztett, a jellemábrázolásból sors- és jellemanalízist bonyolított, a történelmet úgy általánosította, hogy az a mítosz egyetemes formájára emlékeztet immár. Nem az életforma mitizálásáról van szó! Jellemző, hogy minél egyetemesebb az elgondolás, annál jobban törekszik a kis egység, a család körén tartani a történelmet; de a mítosz logikájáról van szó, vagyis strukturális hasonlóság van az »igaz történelmet« és az ősepika között.” A cselekvési téridő racionális lehetőségterében tekintett kollektivistá eszmények visszavezetnek a létélményként már ábrázolt — *Gyepsor*, *Szúk esztendő* — paraszti világba, de most már a lélekigazságok társadalomtörténelmi logikája felől. A mítosz most már az ésszel igazolható emberi eszmények vállalása az epikában. S Bata ezzel nem kevesebbet igazolt, mint azt, hogy Veres Péter epikája ízig-vérig mai, együtt forr a kor nagy tendenciáival.

Már a *Gyepsor* és a *Szúk esztendő* tárgyalásakor figyelmeztet rá Bata, hogy Veres Péter nem öncéllal bolygatta meg a szegénység hétköznapjait. „Nem a szegénységet akarta kifejezni, hanem arra a kérdésre keresett választ, amit elméleti írásaiban is feltett; hogyan maradhatott meg a nép ilyen nyomorúságban? A megtalált válasz lett azután a kompozíció alapelve.” S így elbeszélései „megmutatják a paraszti társadalom nagy differenciáltságát, meg azt is, hogy a rengeteg változaton át ugyanaz a törvény érvényesül. Olyan egész, aminek kifejeződése éppen bensőségének nagy változatosságán át jut érvényre; éppen alkalmas műforma alkotására, mert az is azon áll vagy bukik, hogy lehet-e valamely általános és nagy egységet részletei érzékiségében fölmutatni”.

Ez a kompozíciós alapelve *A Balogh család történelmében* állja meg a nagyepika próbáját. A hatalmas regényfolyamat Bata Veres Péter ötvenes években írt novelláival együtt mutatja be, s összehasonlításokkal és utalásokkal — meg visszautalásokkal a *Számadásig* és a *Falusi krónikáig* — érteti meg azt a hallatlan gondolkodói következetességet és módszerességet, ami ezt a páratlan epikai művet a maga befejezhetetlenségében a magyar paraszti világ enciklopédikus gazdaságú megörökítésévé növeszti, összegezésévé „annak a tudásnak, ami a parasztságról Veres Péter emlékezetében összegyűlt, ami gondolkozásformává alakult”.

Az életérzés érvényes kifejezésétől eljutott tehát Veres Péter a fogalmi viszonyítás logikai erejéig. A *Balogh család történetét* elemezve ezért hangsúlyozza joggal Bata, hogy a regény tartalma „a tenyésztőörvény, a parasztság és a paraszti életforma mibenléte, s mindezt a forma úgy tartalmazza, mint a nyelvi kifejezés a gondolatot, nemcsak jelentéssorokkal, hanem a gondolkodás viszonyításaival, logikai módjával.” Vagy ahogyan Veres Péter írta *A pátriárkában* az öreg Józsa Istvánról: „Kicsi ügyekre is nagyot lobbant, mert olyan égő értelem forralta, amelyet nem enyhíthetett sem a gyógyító minden mindegy, sem a bölcsességgé lényegülő mindent ismerés. Mert már nagyon régóta, nem a szív küldi mozdító áramait felfelé, hanem a nyugtalan értelem zaklatja a szívet, mint a Vörösmarty Mihályét, amikor a Vén cigányt írta. S annál jobban, mert Józsa István ezt nem tudja. Történelemcsináló nemzedékek sorsa.” Bata Imre könyve végül is tán azért igaz és szép írás, mert egyformán jól láttatja a történelemcsináló nemzedék sorsát — legszebben tán a *Szárszó* interpretációjában —, az égő értelmet s a nyugtalan ész zaklatta szívet. S azt, hogy Veres Péter mindezt tudván-tudta: szellemi fejlődésének nagy epepeiájában „végső soron önmagát értette meg”. — S önmagában a rideg parasztságot, a „balogságot”, a „megdögleni lehet, de rongy emberré válni nem lehet” magatartást értette meg. A földhözragadt paraszti realizmust, a hívő, ragaszkodó józanságot és a mindent kibíró vegetatív életerőt. S így „a parasztság írójából a nép-nemzet írója lett; s ha a parasztság epikusaként a nemzeté tudott lenni, a nép-nemzet írójaként emberiségi távlatokba bontakozott. Nem tárgyát változtatta meg, gondolkodása egyetemesült, s így nyert új távlatot”.

De ért Bata Imre — s mi lehetne Veres Péter józan balogságához méltóbb befejezés — a betegeskedő, esendő öregember bemutatásához is, aki „egyre kevesebbet tud dolgozni, s már csak emberek közt tud megfelekezni elgyarlult fizikumáról”. Veres Péter utolsó évei: „A szellem diadala az elomlani kész anyagon.” Mert a testet a halál örvényei nyugózik, de a tenyészet törvényit tisztelő szellem tudja, hogy „a nap nem állott meg az égen, a föld tovább forog, és mindenki, aki él, teszi a dolgát rajta!...” (*Szépirodalmi*, 1977.)

VEKERDI LÁSZLÓ